

Douglas T. Price ed.: *Europe's First Farmers*. Cambridge University Press, Cambridge 2000. 376 str.

Sborník, u jehož zrodu stál americký archeolog Douglas Price, sleduje problematiku prvních zemědělců v Evropě pohledem několika světových odborníků. Jak jsme již z takovýchto publikací zvykli, sestává z případových studií, v nichž autoři dokumentují své názory na proces neolitizace Evropy. Na první pohled zaujme čtenáře více než cokoliv jiného šíře zde prezentovaných teorií. V průběhu čtení se neubráníme údivu, jakým vývojem prošel přístup k hledání původu a příčin vzniku zemědělství. V porovnání s dobou téměř nedávnou, kdy se za cíl výzkumu neolitizace považovalo formulování široce platné teorie, se dnes pozornost badatelů obrací ke konkrétním regionálním případům, pro které vytvářejí samostatné modely. Přesto je možné vysledovat trend předpokládající primární uvedení neolitické kultury prostřednictvím kolonizace a následnou neolitickou akulturaci postmezolitického obyvatelstva. Je zřejmé, že bez hlubšího poznání právě těchto pozdně lovecko–sběračských komunit z přelomového období mezi mezolitem a neolitem není celkové objasnění procesu neolitizace možné.

Úvodní kapitola sborníku z pera *D. Price* si retrospektivně všímá vývoje názorů na vznik zemědělství jako takového. Od tradičních interpretací, které upřednostňovaly ekonomickou orientaci procesu neolitizace a považovaly lidský faktor za víceméně pasivní činitel procesu, až po nové pohledy, jež naopak akcentují sociální a ideologickou podstatu neolitu, kdy lidé – nositelé neolitické kultury – hráli v celém procesu aktivní roli. O tomto názorovém trendu svědčí ostatně i recenzovaný sborník.

Ruth Tringham se zabývá vznikem zemědělství v jihovýchodní Evropě, konkrétně v území Železných vrat na Dunaji mezi Rumunskem a Jugoslávií, a klade si otázku, zda tato oblast byla kontaktní zónou mezi místními lovci–sběrači a příchozími neolitiky, anebo bariérou zpomalující proces neolitizace. Autorčina interpretace počítá s chronologickou současností pozdně mezolitických a časně zemědělských populací a zdůrazňuje, že tyto komunity existovaly vedle sebe ve vzdálenosti ne větší než 100 km v období mezi 6500–5700 BC. Po tuto relativně dlouhou dobu časně zemědělské osídlení neohrožilo stabilitu lovecko–sběračských skupin, což nepodporuje starší tezi, že by rané neolitické hospodářství představovalo výrazně výhodnější subsistenční strategii. Současně je třeba počítat s tím, že mezi oběma odlišnými populacemi docházelo k vzájemným kontaktům a vlivům, ve kterých velkou roli hrály prestižní předměty. To mohlo vést k zvěšující se nerovnováze ve statutu a konkurenci mezi původně lovecko–sběračskými skupinami, což příznivě stimulovalo snahu produkovat a akumulovat chtěné a prestižní předměty – neolitické atributy. Výsledkem těchto kontaktů mohlo být podle autorky zakládání prvních skutečně subsistenčně úspěšných, dlouhodobých zemědělských osad v povodí dunajské pánve, archeologicky spojených s kulturou Vinča.

Autoři *Marek Zvelebil* a *Malcolm Lillie* se zaměřili na přechod k zemědělství ve východní Evropě. Své hypotézy podporují příklady jednak k Bug–Dněstr a k Criș–Körös v Moldávii, jednak k Dněpr–Doněc a k Tripolje v povodí Dněpru. Ve zmíněných oblastech pravděpodobně docházelo k dlouhodobým stykům původních lovecko–sběračských komunit s příchozími neolitiky. Oba autoři považují neolitizaci za proces, jenž nemůže být separován od kulturního, sociálního a historického kontextu, v kterém se odehrál. V těchto intencích byla změna ekonomie pravděpodobně doprovázena i proměnou ideologie, materiální kultury a sociální organizace. Lovecko–zemědělské vztahy se rozvíjely podél kulturního pomezí (tzv. *zemědělské hranice*), které na počátku neolitu patrně protínalo většinu území Evropy. Vztahy mezi lovecko–sběračskými a zemědělskými komunitami zde procházely několika stadii od počáteční kooperace přes následnou sociální konkurenci uvnitř lovecko–sběračských komunit až po konečné přijetí zemědělské kultury. V tomto smyslu by proces neolitizace mohl být chápán jako výsledek sociálního a ekonomického vývoje, který nastal v prostředí postmezolitických populací po střetu se zemědělskou kulturou.

Přechodu k zemědělství v západním Středomoří se věnuje *William Barnett*. Neolitizace je zde spojena s rozšířením stylově uniformní keramiky zvané Cardium nebo Impressa, ačkoliv vztah těchto prvních zemědělců a původních postmezolitických lovců–sběračů není zcela jasný. Souvisí to s vývojem názorů na neolitizaci jako na proces s širokými ekonomickými a sociálními důsledky, kdy je proti předchozím názorům zdůrazňováno, že rané zemědělství nemuselo nutně přinášet sub-

sistenční výhody, nutící lovecko–sběračské komunity *a priori* k jeho přijetí. Co však bylo hlavním impulsem podněcujícím rozšíření zemědělské kultury? Nové teorie kladou důraz na socioekonomické aspekty tohoto procesu (v recenzované publikaci např. P. Bogucki, J. Zilhão). Na základě interpretace neolitických artefaktů v prostředí lovců a sběračů je formulována hypotéza přijímání neolitických atributů z touhy po akumulaci prestižních předmětů užívaných potom v lokálním směnném cyklu s konkurenčními aspekty. Takovým způsobem, tedy „kus po kusu“, si někteří autoři představují proces akulturace postmezolitických skupin. W. Barnett navrhuje doplňkový model, v němž počítá s pobřežní kolonizací malými skupinami mořeplavců v podobě krátkých výprav do neznám (tzv. „žabí skoky“). Kolonizační aktivity mohly vycházet ze sociálně–religiózních tradic dané neolitické kultury jako součást iniciačních obřadů dospělosti nebo získávání poutnicko–náboženské zkušenosti.

Didier Binder se zabývá mezolitickými a neolitickými vlivy v jižní Francii a severní Itálii. Za klíčovou považuje skutečnost, že oba subjekty vykazují geografickou a ekologickou odlišnost. Ve sledovaném prostoru existuje jen málo dokladů kontaktu či přímo přechodu mezolitických lovců–sběračů k neolitické kultuře a zároveň se zde záporně promítá fakt, že mnoho archeologických lokalit na původním „neolitickém“ pobřeží je dnes pod prahem archeologické viditelnosti vlivem zvýšení hladiny moře. D. Binder poukazuje, že mezoliticko–neolitické interakce netvořily ve Středomoří širší obecný trend. Ve studii zřetelně vystupuje názor, že v prostoru jižní Francie prostorové i typologické doklady neshodují pro intenzivní interakce mezi mezolitickým (k. Castelnovian) a neolitickým (k. Impress) obyvatelstvem. Zdá se, že lovecko–sběračské skupiny v některých oblastech rezistentně zpomalovaly postup neolitických inovací, a pokud k nějakému přejímání docházelo, pak šlo především o symbolické atributy. V souvislosti nejen s touto skutečností potom autor na neolitizačním procesu zdůrazňuje rapidní změny v ideové a symbolické rovině, v níž by současně měla být řešena i otázka mezoliticko–neolitického vztahu.

João Zilhão ve své stati studuje období mezolitu a neolitu na Iberském poloostrově. Vnitrozemské osídlení je zde doloženo od mladšího paleolitu, ale neexistují doklady antropogenních aktivit pro období od konce doby ledové (od 9400 BC) až do 5000–4500 BC, kdy se zde objevuje už etablovaná neolitická kultura. Je to možné vysvětlit geografickými a klimatickými poměry časného holocénu Iberského poloostrova, kdy se v centrální planině zvané Meseta nacházelo pouze minimum vodních zdrojů. To podstatně omezovalo možnosti mezolitického osídlení, které je v jiných oblastech Evropy vázáno především na akvatické potravní zdroje. Autor tak zdůvodňuje, proč se objasnění procesu neolitizace Iberského poloostrova omezuje pouze na přímořské pobřeží. V oblastech s doklady mezolitu se J. Zilhão vyslovuje pro koexistenci zemědělských a lovecko–sběračských skupin, protože oba ekonomické systémy vyžadovaly odlišný biotop a vzájemně si tak neprekázely. Z dlouhodobé perspektivy se potom ukázala být výhodnější neolitická ekonomika, která umožňovala užít na malém teritoriu mnohem větší počet lidí, než dovozovaly strategie lovecko–sběračské.

Michael Jochim se zabývá původem zemědělství v jižní části střední Evropy, čímž rozumí jižní Německo spolu s přilehlými částmi Rakouska a Švýcarska. Ve sledované oblasti začíná neolit asi 4700–4500 BC v souvislosti se vznikem sídlišť kultury LnK v povodí velkých řek jako Dunaj, Neckar, Mohan a Rýn. Tradičně je kultura LnK chápána jako reprezentant příchozích zemědělských skupin migrujících ze západního Maďarska podél Dunaje a jeho přítoků. I když je tato interpretace stále přijímána, je při současném stavu poznání možné vytvořit alternativu k dosavadnímu kolonizačnímu modelu, ve kterém se počítá s širší účastí mladomezolitických skupin. Za typický příklad neolitické akulturace lovecko–sběračských skupin je považována kultura La Hoguette rozšířená v údolích Rýna a Neckaru a v jz. Německu a Bavorsku. Autor uvádí tři hypotetické scénáře, které mohly nastat v případě kontaktu příchozích zemědělců a místních lovců–sběračů: (a) nepřátelství, (b) vyhánění se, (c) mírová směna. Různé scénáře by znamenaly i rozdílný vliv nové kultury na mezolitické populace: v případě válečných střetů by následkem byl zřejmě potravní stres, při vzájemném vyhánění se by došlo k vymezení lovecko–sběračských a zemědělských teritorií. Největší vliv ve smyslu akulturace by měla pokojná směna mezi mezolitiky a neolitiky, protože nově dostupné artefakty a technologie mohly iniciovat počátky zemědělství v lovecko–sběračském prostředí.

Petr Bogucki řeší problém vzniku zemědělství na severu střední Evropy a už v úvodu se čtenář dozví, že autor je zastáncem kolonizačního modelu neolitizace. Na podporu svého východiska uvádí, že ve sledovaném prostoru není dokumentován místní vynález výroby keramiky, formy osídlení a bydlení nejstaršího neolitu jsou zcela odlišné od předchozích období. Stípaná industrie prvních zemědělců se odlišuje od industrie mezolitické, klíčové domestikované druhy nemají místní původ a v celé oblasti kultury LnK panuje shoda v typech domů, keramiky a ve způsobech osídlení. Anomálií v jinak jednotném staroneolitickém kulturním vzoru kultury LnK je keramika typu „Limburg“ a „La Hoguette“ – obě v západní Evropě (v tomto bodě autor souhlasí s tezí M. Jochima). Dále se P. Bogucki zabývá možnými způsoby, jak se neolitická kultura rozšířila na sever střední Evropy. Upozorňuje na biologickou vývojovou teorii „stáze“ a „překotného vývoje“, jak ji do literatury uvedl S. J. Gould. Přehodnocuje starší názory a odmítá, že by za rozšiřováním zemědělství mohl stát populační tlak na Balikáně nebo že by se vinou vyčerpané půdy zemědělci museli stěhovat (na živiny bohaté půdy střední Evropy podle Boguckého mohou být kultivovány téměř nekonečně dlouho). Za jakýsi „motor“ rozšiřování zemědělství považuje to, že neolitické společnosti severu střední Evropy náleží do kategorie tzv. *komplexních adaptivních systémů*. Za základní činitele inovací a rozšiřování nových ideí pokládá malé jednotky – domácnosti (*households*) nebo dokonce individua. Důvodem rozšiřování osídlení a zakládání nových sídelních jednotek mohla být např. pravidla příbuzenství a další tradice.

Peter Woodman se vrací k základním problémům neolitizace Irsku a Británie. Mezolit v Irsku se výrazně odlišuje od mezolitu kontinentálního i britského, což je dáno zřejmě především geograficko-ekologickými podmínkami ostrova. Ekonomické strategie se zaměřovaly na intenzivní exploataci sladkovodních a mořských zdrojů (rybolov, lov mořských savců a sběr škeblí). Ke změně zde docházelo kolem 3000 BC, kdy v Irsku registrujeme doklady existence neolitické ekonomie a s ní spojených atributů. Tato skutečnost může být vysvětlena prostřednictvím dvou scénářů: (a) Šlo o výsledek vnějšího podnětu, kdy místní mezolitické komunity začaly používat neolitickou ekonomickou strategii. Problémem však je, proč došlo v Irsku k tak náhlé a radikální změně a proč je následující neolitické období v Británii a Irsku kulturně i ekonomicky shodné, když předchází mezolit vykazuje na obou ostrovech výrazné rozdíly. (b) Mezolitické komunity získaly neolitické atributy a technologické inovace prostřednictvím kontaktů s okolními ostrovy a pevninou, ale adopcí těchto elementů sama nezapříčinila rozvoj zemědělských společností. V této souvislosti se zmíní o představě existence tzv. přechodné zóny, kam by zhruba v období 3500–3000 BC patřilo Irsko a větší část Británie a kde docházelo k vzájemným kontaktům zemědělců a lovců–sběračů a spolu s tím i k pohybu materiálních a ideových hodnot.

Douglas Price se zabývá vznikem a rozšířením zemědělství v severní Evropě, které je zde spojeno s kulturou nálevkovitých pohárů. Je možné, že v tomto období došlo ke změně tradičního lengyelského hospodářství závislého na sraších a přijetí nového způsobu kultivace použitelného i na sušších a lehčích půdách. Pokud by výchozím prostředím kultury nálevkovitých pohárů byl opravdu okruh lengyelské kultury, bylo by možné odvodit původ dlouhých hliněných mohlů z jejich podobnosti s dřevěnými nadzemními domy této kultury, které vycházejí z ještě staršího kulturního podloží jdoucího až k počátkům neolitu ve střední Evropě. Zde se nabízí odkaz na myšlenku I. Pavlí (Life on a Neolithic site, Praha 2000, 238), který navrhuje vysvětlení struktury sídlišť LnK v Čechách častou relokací domů, respektive pohřebními zvyky, kdy mohl být v domě pohřben významný příslušník komunity, a stavba byla z tohoto důvodu opuštěna. Přechod od lovu k zemědělství zahrnuje v severní Evropě relativně krátké časové období asi 200 let od 4000 do 3800 BC. To však platí pouze v případě, že nebude brán zřetel na předchozí dlouhodobé kontakty obou světů doložené importy keramiky, kamenných broušených seker a kostěných hřebenu, které se v této oblasti objevují 1000 let před tím, než se do Skandinávie dostává vlastní domestikace. Shrneme-li autorovy teze, pak specializace jednotlivců i komunit současně s rozvojem dálkové směny prestižních předmětů byly důležitými aspekty procesu neolitizace ve Skandinávii. Souběžné projevy diferenciace sociálního postavení, specializace v komunitách a směna lokálních i exotických materiálů odrážejí zřejmě zcela novou podobu společenské a ekonomické organizace, jež sama mohla mít v „neolitické revoluci“ větší význam než domestikace rostlin, zvířat a nové subsistenční strategie.

Na závěr se pokusme sborník souhrnně charakterizovat. Otázka, kterou si editor položil na začátku knihy, totiž zda byla při rozšíření neolitu v Evropě rozhodující kolonizace, anebo lokální adopce neolitických atributů, není jednoznačně zodpovězena a nebylo to ani záměrem recenzované práce. Z obsahu sborníku i jiných novějších publikací vyplývá, že neexistuje celoevropsky platný model neolitizace, ale že podoba změny závisela především na lokálních podmínkách. Proto v různých evropských oblastech byli nositeli zemědělství jak migrující kolonisté (Řecko, Balkán, středomořské pobřeží), tak i místní postmezolitické obyvatelstvo (Skandinávie, Británie). Mění se však i pohledy na vlastní průběh rozšiřování neolitické kultury a jejích atributů. Dlouhou dobu byla neolitizace považována za graduálně a konstantně probíhající proces postupné změny, avšak v současné době se prosazuje pohled spatřující v něm spíše sérii náhlých událostí – neolitických expanzí, po kterých následovaly delší periody stáze. Uvedená hypotéza vychází z evolučního modelu „přerušovaných rovnováh“, který do literatury uvedli S. J. Gould a N. Eldridge.

V kontextu příspěvků tohoto sborníku je možné pod pojmem *neolit* spatřovat souhrn kulturních inovací, které se v určitou dobu začaly rozšiřovat po Evropě a poprvé globalizovaly široké kulturní nivó místních populací. Klima, přírodní prostředí a populační tlak hrály v procesu neolitizace zřejmě minoritní roli a za hlavní důvody změny se považují sociální a ideologické komponenty neolitického balíčku. Rápidní změna, kterou neolit přinesl, měla v počátečních fázích malý význam substenčení a technologický, ale zásadním způsobem ovlivnila sociální, ideologickou a ekonomickou strukturu nastávající epochy.

Petr Května